

**ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ
ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑՈՒՄ՝**

ԱՐԱՔՍ ՓԱՇԱՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ իսլամական համերաշխություն, իսլամական համագործակցություն կազմակերպություն, հակամարտություն, անվտանգություն, կողմնակալ դիրքորոշում, այլալոյացություն, մարտահրավեր, Հայաստան, Ադրբեջան, Արցախ, ումմա, ագրեսիա, կրոն, քաղաքականություն:

Անկախության երեսուն տարիների ընթացքում Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության մեջ իսլամական գործոնը կարևոր դեր է ունեցել: Չնայած Ադրբեջանը աշխարհիկ պետություն է, որն ամրագրված է սահմանադրությամբ, Բաքուն լուրջ ջանքեր ներդրեց՝ մաս կազմելու միջազգային իսլամական ընդհանրություն: Մասնավորապես Հեյդար Ալիևի իշխանության գալուց հետո ամրագրվեց այն տեսակետը, որ Ադրբեջանը սերտորեն կապված է իսլամական աշխարհի հետ քաղաքակրթական կապերով: Մեծ տեղ տալով իսլամին՝ որպես դավանաբանություն, ծիսակարգ և մշակույթ, Հեյդար Ալիևը և հետագայում՝ Իլհամ Ալիևը, ամեն ինչ արեցին՝ հակազդելու Ադրբեջանում իսլամի քաղաքականացմանը և իսլամական քաղաքացիական ակտիվության զսպմանը: Հընթացս, Ադրբեջանի իշխանությունները լավագույնս օգտագործեցին իսլամական աշխարհի ներուժը՝ իսլամական

* Հոդվածը ներկայացվել է 30.11.2020: Գրախոսվել է 02.12.2020:

համագործակցություն կազմակերպության և այլ խողովակների միջոցով, իսլամական աշխարհում Հայաստանի դեմ օրակարգ ձևավորելու և արցախյան հարցում աջակցություն ստանալու հարցում: Արդունքում, հենվելով իսլամական համերաշխության գաղափարի վրա, Ադրբեջանին հաջողվեց ճանաչելի դառնալ և շահել մուսուլմանական աշխարհի աջակցությունը ամենատարբեր ոլորտներում: Իսլամական աշխարհում ամրագրվեց Հայաստանի կերպարը՝ որպես ագրեսոր պետություն: Ջուգահեռաբար, նաև Թուրքիայի հրահրմամբ, իսլամական միջավայրում, այդ թվում՝ Մերձավոր Արևելքում, ձևավորվեցին հայությանն առնչվող անվտանգային մարտահրավերներ, որոնք առավել ցայտուն դրսևորում ստացան 2020 թ. աշնանը արցախյան երկրորդ պատերազմի ընթացքում:

Իսլամական համագործակցություն կազմակերպությունը (ԻՀԿ) իսլամական աշխարհի շահերն ու հետաքրքրությունները ներկայացնող միջազգային կազմակերպություն է, որի հիմքում ընկած է իսլամական համերաշխության և համագործակցության գաղափարը, ինչպես նաև իսլամական արժեքների պահպանումն ու պաշտպանությունը: Կրոնաքաղաքական բնույթ ունեցող կազմակերպության շրջանակներում անդամ պետությունները համագործակցում են ամենատարբեր ոլորտներում, քննարկում այն խնդիրները, որոնցում ներգրավված են մուսուլմանական երկրներ կամ համայնքներ⁶⁸:

¹ Charter, Organisation of Islamic Cooperation, https://www.oic-oci.org/page/?p_id=53&p_ref=27&lan=en

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Իսլամական համագործակցություն կազմակերպության աշխարհագրությունն ընդլայնվեց: Հատկանշական է, որ իսլամը սկսեց կարևոր տեղ զբաղեցնել Բաքվի արտաքին քաղաքականության մեջ: 1991 թ. Ադրբեջանը հետխորհրդային մուսուլմանական հանրապետություններից դարձավ առաջինը, որ անդամակցեց իսլամական աշխարհի բարձրագույն քաղաքական մարմնին: Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության մեջ իսլամական ուղղությունն ամրապնդվեց Հեյդար Ալիևի իշխանության օրոք (1993-2003 թթ.) և իր շարունակությունը գտավ Իլհամ Ալիևի նախագահության շրջանում ևս: Հատկանշական է, որ աշխարհիկ հիմքեր ունեցող Ադրբեջանն իրեն անվերապահորեն համարեց իսլամական Ումմայի բաղկացուցիչը՝ ձգտելով իսլամական աշխարհը ներկայացնող պետությունների հետ սերտ ու համապարփակ համագործակցության հաստատմանը: Այս մասին բազմաթիվ անգամ հայտարարել են թե՛ Հեյդար, թե՛ Իլհամ Ալիևները: 2006 թ. Իսլամական համագործակցության կազմակերպության արտգործնախարարների Բաքվի XXXIII նստաշրջանում ելույթ ունենալով՝ Ադրբեջանի արտգործնախարար է. Մամադյարովը մասնավորապես նշեց. «Ադրբեջանն իսլամական Ումմայի անդամ է ...և ձգտում է ներդրում ունենալ ազգերի երկխոսության մեջ՝ որպես կամուրջ Արևելքի և Արևմուտքի միջև»⁶⁹:

² Addresses by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan Elmar Mammadyarov 2006: 7.

Անշեղորեն հետամուտ լինելով արտաքին քաղաքականության իսլամական ուղղության զարգացմանը՝ Ադրբեջանն սկսեց ակտիվորեն համագործակցել ԻՀԿ-ի հետ: ԻՀԿ-ում երկու տասնյակից ավել տարիների պատմություն ունեցող Ադրբեջանը ներկայումս հաջողությամբ ներգրավված է և մասնակից է կառույցի շրջանակներում ծավալվող գրեթե բոլոր հիմնական գործընթացներին: Հընթացս, Ադրբեջանի իշխանությունները ԻՀԿ հարթակն առավելագույնս օգտագործեցին երկրին հուզող խնդիրները բարձրացնելու, առաջին հերթին Հայաստանի դեմ օրակարգ ձևավորելու համար: Այլատյացության վերաճված հակահայկական քարոզչությունն իրականացվեց թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին լսարանի համար: Արտաքին լսարանի հիմնական թիրախներից մեկը, փաստորեն, դարձավ իսլամական աշխարհը:

Հարկ է նշել, որ ԻՀԿ-ն հայ-ադրբեջանական հակամարտությանն առաջին անգամ անդրադարձավ 1992 թ.: Նախ՝ 1992 թ. մարտին Թեհրան, Անկարա, Բաքու, Մոսկվա և Երևան այցելեց ԻՀԿ պատվիրակությունը, որի ղեկավարն էր ԻՀԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ Ալ-Ղաբիթի (1989-1996 թթ.) օգնական, դեսպան Մուհամեդ Մոհսինը: Նախքան այդ, Հայաստանի Հանրապետությունը դիմել էր Արաբական պետությունների լիգային և ԻՀԿ-ին՝ հակամարտության գոտի դիտորդներ ուղարկելու խնդրանքով: Այցի նպատակն էր ծանոթանալ Արցախյան խնդրի և նրա լուծման հնարավորությունների վերաբերյալ տարածաշրջանի պետությունների ղեկավարների տեսակետներին: Հայաստանում պատվիրակությունը

հանդիպումներ ունեցավ ԱԳՆ-ում և Ազգային ժողովում: Պատվիրակության անդամներին ընդունեց նաև ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը, որի հետ զրույցում Մ. Մոհսինն ընդգծեց կազմակերպության անկեղծ ցանկությունը՝ աջակցել տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության հաստատմանը: Կողմերն անթույլատրելի համարեցին խնդիրը կրոնական տեսանկյունից դիտարկելու միտումները: ՀՀ նախագահը նշեց, որ Հայաստանի ղեկավարությունը չի ցանկանում, որպեսզի խնդիրը դառնա մի նոր կրոնական հակամարտություն Արևելքի և Արևմուտքի միջև: Նաև հույս հայտնեց, որ ԻՀԿ-ի նման հեղինակավոր կազմակերպության աջակցությունը կարող է նպաստել խնդրի խաղաղ կարգավորմանը⁷⁰:

ԻՀԿ պատվիրակության վերադարձից հետո, 1992 թ. ապրիլին, Ջեդդայում, Համիդ Ալ-Ղաբիթը հակամարտ կողմերին կոչ արեց հանդես բերել անհապաղ կրակը դադարեցնելու և առկա խնդիրները խաղաղ միջոցով լուծելու բարի կամք և հեռատեսություն⁷¹:

Թվում էր, թե որոշակի հիմքեր են ստեղծվել ԻՀԿ-ի և Հայաստանի Հանրապետության միջև ուղիղ կապ ստեղծելու, ինչպես նաև հակամարտության խաղաղ կարգավորման հարցում ԻՀԿ շահեկան դերակատարության համար: Ի դեպ, պատվիրակները

³ Զրույցի գրառում՝ կայացած 1992թ. մարտի 21-ին Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի և ԻԿԿ գլխավոր քարտուղարի օգնական Մ. Մոհսինի միջև (ՀՀ ԱԳՆ արխիվային փաստաթղթեր):

⁷¹ «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 02.04.1992:

հրաժարվեցին ոչ միայն Արցախ այցելել, այլև՝ Երևանում հանդիպել Արցախի պաշտոնատարների հետ⁷²:

ԻՀԿ դիրքորոշումը Արցախյան հակամարտության նկատմամբ արմատապես փոխվեց, երբ Արցախի պաշտպանական ուժերը վերահսկողություն հաստատեցին Շուշիում և Լաչինում, ինչը հնարավորություն տվեց վերականգնել Արցախի հայ բնակչության անվտանգությունը: Հակամարտության վերաբերյալ ԻՀԿ դիրքորոշման ձևավորման հարցում էական նշանակություն ունեցավ 1993 թ. հայկական ուժերի վերահսկողության հաստատումը ռազմավարական նշանակություն ունեցող այլ տարածքներում ևս (Քելբաջար, Կուբաթլու, Աղդամ, Զանգելան, Ֆիզուլի, Զաբրայի), ինչը նպաստեց Արցախի շուրջ անվտանգության գոտու ստեղծմանը: Արցախի Հանրապետության գինված ուժերի գործողությունները հայկական հասարակական-քաղաքական խոսույթում դիտարկվեց որպես ազատագրում, միջազգային շրջանակներում՝ որպես բռնազավթում (aggression)՝ հենց այդպես էլ տեղ գտնելով ՄԱԿ-ի, նաև՝ ԻՀԿ բանաձևերում:

ԻՀԿ կանոնադրական մարմիններում Արցախի խնդրի շուրջ հայ-ադրբեջանական հակամարտության հարցն առաջին անգամ քննարկվեց 1992 թ. հունիսի 14-ին Ստամբուլում կայացած անդամ պետությունների արտգործնախարարների հանդիպման ընթացքում: Արցախյան հակամարտության մասին թեև առանձին բանաձև չընդունվեց, սակայն հարցը տեղ գտավ ամփոփիչ հայտարարության 14-րդ կետում: ԻՀԿ-ն

⁷² Փաշայան 2003, 190:

Հայաստանին կոչ արեց վերանայել «ծավալապաշտական իր ագրեսիվ քաղաքականությունը», իսկ միջազգային հանրությանը՝ «Հայաստանի վրա ճնշում գործադրել, որպեսզի վերջինս դադարի արգելք դառնալ հակամարտության խաղաղ լուծման ճանապարհին, վերականգնի Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը, երաշխավորի փախստականների վերադարձն իրենց տները»⁷³:

ԻՀԿ-ն Հայաստանին մեղադրեց որպես ագրեսոր պետություն՝ անտեսելով այն հանգամանքը, որ հակամարտության ընդլայնումը կապված էր կազմակերպության անդամ Ադրբեջանի կողմից ուժի աննախադեպ կիրառման հետ: Իրականում, Ադրբեջանը շրջափակել էր Հայաստանը, իսկ Արցախի հայկական բնակավայրերի վրա չէին դադարում ադրբեջանական բանակի գնդակոծումները «Գրադ» կայաններից, հրանոթներից և գնդացիներից: ԻՀԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ Ալ-Գաբիդին ուղղված նամակում ՀՀ արտգործնախարար Ր. Հովհաննիսյանը նշում էր, որ Հայաստանին մեղադրելով ագրեսիայի և ծավալապաշտության մեջ՝ ԻՀԿ-ն անտեսում էր Ադրբեջանի աննախադեպ ագրեսիան Արցախի դեմ⁷⁴:

⁷³ Նույն տեղում, 192-193:

⁷⁴ Սկսած 1991 թ. ապրիլի 30-ից երեք ամիս շարունակ Ադրբեջանը հայ ազգաբնակչության դեմ իրականացրեց էթնիկ զտումներ և բռնազաղթ Գետաշենի ենթաշրջանում և Շահումյանի շրջանում, որտեղ 24 հայկական գյուղեր դատարկվեցին: Դեռևս 1988 թ.-ի փետրվարի 26-28-ը, ի պատասխան Լեռնային Ղարաբաղի որոշմանը, Ադրբեջանը պետական մակարդակով կազմակերպեց Սումգայիթի հայերի ջարդերը, որոնց մասնակցեցին քաղաքի իրավապահ մարմինները: Ոչ պակաս դաժան էին Գյանջայում

Նախարարն արձանագրում էր, որ ԻՀԿ դիրքորոշումը հակամարտության վերաբերյալ անհանգստության տեղիք էր տալիս⁷⁵:

ԻՀԿ-ի հետ դիվանագիտական շփումների ընթացքում հայաստանյան կողմը բազմիս փորձել է պարզաբանումներ տալ Արցախյան հակամարտության էության, խաղաղ լուծումներ գտնելու Հայաստանի իշխանությունների ջանքերի մասին: Խնդրի վերաբերյալ Հայաստանի պաշտոնական դիրքորոշումը ԻՀԿ շրջանակներում լուսաբանելու ապացույցն է ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանի նամակը՝ հասցեագրված ԻՀԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ Ալ-Գաբիդին և իսլամական պետությունների արտաքին գործերի նախարարների 1993 թ. ապրիլի 25-29-ը Պակիստանի Կարաչի քաղաքում գումարված XXI նստաշրջանի մասնակիցներին: Ուղերձում ՀՀ նախագահը չէր թաքցնում, որ Հայաստանի իշխանությունները հուսախաբված էին, քանի որ ԻՀԿ-ն չէր արձագանքել համագործակցության Հայաստանի առաջարկներին: Արցախյան հակամարտության նկատմամբ կողմնապահ բնույթը, ՀՀ նախագահի կարծիքով, միակողմանի տեղեկատվության պատճառով էր, ինչը նսեմացնում էր այն հարգանքը, որն ուներ միջազգային հանրությունը իսլամական համագործակցություն կազմակերպության նկատմամբ⁷⁶:

(Կիրովաբար), իսկ այնուհետև Բաքվում հայերի նկատմամբ իրականացված ջարդերը:

⁷ ՀՀ արտգործնախարարի նամակը ԻՀԿ գլխավոր քարտուղար Համիդ Ալ-Դաբիթին 06.07.1992 (ՀՀ ԱԳՆ արխիվային փաստթղթեր):

⁸ Փաշայան 2003, 195-196:

Հայաստանի պաշտոնական շրջանակների ջանքերը ԻՀԿ շրջանակներում Արցախյան հարցը լուսաբանելու ուղղությամբ անարդյունավետ էին: 1993 թ. -ից ի վեր իսլամական աշխարհի բարձրագույն քաղաքական մարմինը Հայաստանի վերաբերյալ որդեգրեց կոշտ դիրքորոշում, ինչը տարիների ընթացքում էլ ավելի սուր շեշտադրումներ ստացավ: Արցախյան հակամարտության վերաբերյալ ԻՀԿ մոտեցումները հենված էին ոչ հավաստի և միակողմանի տեղեկությունների վրա:

ԻՀԿ գազաթնաժողովներում և արտաքին գործերի նախարարների հանդիպումներում վերջին տարիներին, որպես կանոն, ընդունվել են «Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիան Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ» բանաձևերը, որոնց բովանդակությունը գրեթե նույնն է: Դրանցում ԻՀԿ-ն, ընդհանուր առմամբ, դատապարտել է Հայաստանն իբրև՝ ագրեսոր, Ադրբեջանի նկատմամբ տարածքային հավակնություններ ունեցող, Ադրբեջանի մշակութային արժեքներն ու ռեսուրսները ոչնչացնող երկիր: ԻՀԿ-ն կոչ է արել անդամ պետություններին և միջազգային հանրությանը՝ «օգտագործել քաղաքական և տնտեսական ազդեցիկ միջոցներ՝ վերջ դնելու հայկական ագրեսիային և ադրբեջանական տարածքների բռնազավթմանը, զերծ մնալ Հայաստանին զենք և սպառազինություններ տրամադրելուց», գրավյալ տարածքներում ադրբեջանցի ազգաբնակչության դեմ գործողությունները որակել է իբրև «մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն»: ԻՀԿ-ն դատապարտել է «ադրբեջանական գրավյալ տարածքներում ճարտարապետական, մշակութային,

կրոնական հուշարձանների ոչնչացման փաստը», պահանջել, որպեսզի Հայաստանն առանց նախապայմանների և ամբողջապես դուրս բերի գործերն ադրբեջանական գրավյալ տարածքներից, ներառյալ Լեռնային Ղարաբաղից՝ իրականացնելով ՄԱԿ-ի ԱԽ 822, 853, 874, 884 բանաձևերը և ճանաչի Ադրբեջանի ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը: ԻՀԿ-ն դիմել է անդամ պետություններին և միջազգային հանրությանը՝ Հայաստանի դեմ օգտագործելու քաղաքական և տնտեսական լծակներ՝ Ադրբեջանի նկատմամբ ագրեսիային վերջ դնելու համար: Որպես օրինակ կարող ենք հղում անել Դոհայի 2000 թ. ԻՀԿ գազաթնաժողովում ընդունված փաստաթուղթը⁷⁷:

Համազգային ընտրությունների արդյունքում Արցախի Հանրապետությունում ձևավորված իշխանությունները ԻՀԿ-ն դիտարկել է որպես ոչ օրինական և հանցագործ: Ընդառաջ գնալով ԻՀԿ Երկխոսության և համագործակցության երիտասարդական ֆորումին՝ կազմակերպությունը դատապարտել է այսպես կոչված «Խոջալուի ցեղասպանությունը» և այն մտցրել իր կողմից հիշատակվող իրադարձությունների ցանկում: Նշենք, որ Խոջալուի հետ կապված պատմական փաստերն Ադրբեջանի իշխանությունները շարունակում են աղավաղել ու կեղծել: Խոջալուի մասին բանաձև ԻՀԿ-ն առաջին անգամ ընդունել է 2008 թ. իսլամական պետությունների արտաքին գործերի Կամպալայի

⁷⁷ Resolution No. 25/9-C (IS) <http://www1.oic-oci.org/english/conf/is/9/9th-is-sum-cultural.htm#25>

(Ուգանդա) XXXV կոնֆերանսում: ԻՀԿ-ն կոչ է արել իսլամական երկրներին՝ համերաշխ լինել Ադրբեջանի հետ⁷⁸: Նշենք, որ ԻՀԿ երկխոսության և համագործակցության երիտասարդական ֆորումը ստեղծվել է Ադրբեջանի երիտասարդական կազմակերպությունների ազգային ասամբլեայի առաջարկով և ծրագրով: Ֆորումի հիմնադիր համագումարը տեղի է ունեցել 2003 թ. օգոստոսին Բաքվում: Ֆորումի առաջին նախաձեռնություններից մեկը «Ղարաբաղ. փաստեր և հետևանքներ» քարոզչական գիրքն էր, որը տարածվել է ԻՀԿ շրջանակներում⁷⁹:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ Ադրբեջանը բացառիկ ակտիվություն է հանդես բերել ԻՀԿ-ում: Կազմակերպության հետ համագործակցության շրջանակներում Ադրբեջանը ստորագրել է բազմաթիվ պայմանագրեր, որոնցից կարևոր է ԻՀԿ պետությունների միջև տնտեսական, տեղական և առևտրային համագործակցության մասին պայմանագիրը: Ադրբեջանը սերտորեն համագործակցում է նաև ԻՀԿ Ձարգացման իսլամական բանկի և ԻՀԿ-ին կից բազմաթիվ օժանդակ կառույցների հետ: ԻՀԿ-ն բազմաթիվ ծրագրեր է իրականացրել Ադրբեջանում, այդ թվում՝ փախստականների շրջանում⁸⁰:

Կազմակերպության հետ համագործակցությունից ի վեր Բաքվում տեղի են ունեցել ԻՀԿ ամենատարբեր

⁷⁸ OIC/CFM-32/2009/CS/RES//FINAL, <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=409&refID=29>

⁷⁹ Փաշայան 2013, 142:

⁸⁰ Նույն տեղում, 151:

ձևաչափի բազմաթիվ հանդիպումներ: Թվարկենք դրանցից մի քանիսը: 2006 թ. Ադրբեջանում տեղի է ունեցել ԻՀԿ նախարարների մակարդակի երկու կոնֆերանս՝ արտաքին գործերի և զբոսաշրջության: 2006 թ. հունիսի 19-21-ը արտաքին գործերի նախարարների Բաքվի XXXIII կոնֆերանսն աչքի ընկավ Հայաստանի մասին հազեցած օրակարգով: Հանդիպման եզրափակիչ փաստաթղթում ներառվեց Հայաստանի մասին բանաձևը: Մեկ այլ՝ Բաքվի հռչակագրի XIV դրույթը վերաբերում է Հայաստանին: Հրապարակվեց նաև Հայաստանի մասին ԻՀԿ գլխավոր քարտուղարի զեկույցը⁸¹:

¹³ Baku Declaration: 28; Report of the Secretary General of the OIC on the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan: 23; Resolution No. 9/33-P the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan: 19-20; Journal of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan: No. 15, 2006.

Բաքվի հռչակագրում մասնավորապես նշված է. «Մենք կրկին վճռականապես դատապարտում ենք Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիան Ադրբեջանի Հանրապետության դեմ և համառորեն կոչ ենք անում հայկական օկուպացիոն ուժերին անմիջապես, լրիվ և անվերապահ կերպով դուրս գալ Ադրբեջանի զավթված տարածքներից: Մենք կարծում ենք, որ հայ բնակիչների ապօրինի վերաբնակեցումը զավթված ադրբեջանական տարածքներում, ապօրինի տնտեսական գործունեությունը և բնական պաշարների շահագործումը գրավյալ տարածքներում վնաս են հասցնում խաղաղության գործընթացին: Մենք դատապարտում ենք ադրբեջանական մշակութային և պատմական հուշարձանների շարունակվող ոչնչացումը և պահանջում ենք, որ Հայաստանը Ադրբեջանին փոխհատուցի միջազգային իրավունքի համապատասխան՝ Հայաստանի կողմից հասցված նյութական վնասի դիմաց: Մենք հայտարարում ենք մեր խորին անհանգստությունը գրավյալ տարածքներում վերջերս բռնկված զանգվածային հրդեհների կապակցությամբ և պահանջում ենք, որ

2006 թ. սեպտեմբերի 9-12-ը Բաքվում տեղի ունեցավ ԻՀԿ զբոսաշրջության նախարարների V կոնֆերանսը, որի բացմանը հանդես եկավ նախագահ Ի. Ալիևը: Նրա ելույթը պարունակում էր թեզեր իսլամական միասնության, ինչպես նաև իսլամական աշխարհին սպառնացող մարտահրավերներին միասնաբար դիմագրավելու անհրաժեշտության մասին: Այդ համատեքստում Ալիևն իսլամական աշխարհի ուշադրությունը սևեռեց Արցախյան խնդրի վրա: Ադրբեջանական տեղեկատվական աղբյուրները հանդիպման մասին խոսելիս առաջին հերթին ընդգծում էին ոչ թե զբոսաշրջության ոլորտում իսլամական երկրների համագործակցության և այլ խնդիրներ, այլ՝ արցախյան հարցը: Հանդիպման ավարտին ընդունված Բաքվի հռչակագրում դատապարտվեց «գրավյալ տարածքներում մշակութային և պատմական հուշարժանների ոչնչացան փաստը»⁸²:

2007 թ. ապրիլի 26-28-ը Բաքվում ԻՀԿ-ի հետ համատեղ անցկացվեց «Լրատվամիջոցների դերը հանդուրժողականության և փոխըմբռնման զարգացման

օկուպացիոն ուժերն անհապաղ միջոցներ ձեռնարկեն էկոլոգիական աղետը կանխելու համար: Մենք դիմում ենք միջազգային հանրությանը՝ կոչ անելով ձեռնարկել անհրաժեշտ բոլոր միջոցները հակամարտության խաղաղ կարգավորման համար: Մենք համառորեն կոչ ենք անում ԻԿԿ անդամ պետություններին աջակցություն ցուցաբերել Ադրբեջանին ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության վերականգնման հարցում»:

¹⁴ Report of the forth session of the Islamic conference of tourism ministers, 11-12 September, 2006, Baku, <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=2988&refID=1102>

հարցում» կոնֆերանսը⁸³: Բացման ելույթում Ադրբեջանի արտգործնախարար Է. Մամադյարովը իսլամաֆորիան և ընդհանրապես ահաբեկչության թեման կապեց Հայաստանի հետ: Արցախյան հարցին անդրադարձ եղավ ԻՀԿ գլխավոր քարտուղար Է. Իսսանօղլուի զեկույցում: Խոսելով միջմշակութային, միջկրոնական երկխոսության, հանդուրժողականության և փոխհամաձայնության անհրաժեշտության մասին՝ գլխավոր քարտուղարը հույս հայտնեց, որ կազմակերպությունը կշարունակի համերաշխ գործել՝ հաղթահարելու Ադրբեջանի դեմ ուղղված ագրեսիան, որը հակասում է միջազգային իրավունքին՝ հանուն Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության⁸⁴:

Նշենք, որ երկար տարիներ կազմակերպության գլխավոր քարտուղար, Թուրքիայի ներկայացուցիչ և իսլամական աշխարհում հեղինակավոր գործչի համարում ունեցող Էքմեղլուդդին Իսսանօղլուն (2005-2014 թթ.) մեծապես աջակցել է իսլամական շրջանակներում ադրբեջանական քարոզչությանը:

Բաքվում տեղի ունեցած ԻՀԿ մեկ այլ հանդիպում ԻՀԿ անդամ պետությունների իրավապահ մարմինների ղեկավարների հանդիպումն էր (2009 թ. ապրիլի 21-22-ը), որտեղ ընդունվեցին հռչակագիր և այլ փաստաթղթեր: Կոնֆերանսը նվիրված էր վերազգային հանցագործությունների դեմ պայքարին: Խոսելով

¹⁵ International Conference on Role of Media to Encourage Tolerance Commenced in Baku, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/916389.html>

¹⁶ Statement by the OIC Secretary General Ekmeleddin Ihsanoglu at the Sixth Islamic Conference of Culture Ministers held in Baku, Republic of Azerbaijan, http://www.oic-un.org/document_report/statement_20091014.pdf

միջազգային բնույթի հանցագործությունների և ահաբեկչության մասին՝ Ադրբեջանի նախագահ Ի. Ալիևը նշեց, որ Ադրբեջանը տևական ժամանակ է՝ «տառապում է հարևան Հայաստանի ագրեսիայից, որը գրավյալ ադրբեջանական տարածքներում ստեղծել է չվերահսկվող տարածքներ, որտեղ ծաղկում են թմրաբիզնեսը, ապօրինի զենքի վաճառքը, փողերի լվացումը»⁸⁵:

Ադրբեջանի իշխանությունները ցանկանում էին ԻՀԿ անդամ պետություններին ի ցույց դնել, որ հայկական ուժերի կողմից վերահսկվող տարածքներում կատարվող հանցագործությունները սպառնալիք են ոչ միայն Ադրբեջանի, այլև ողջ տարածաշրջանի համար՝ այդպիսով հիմնավորելով Հայաստանի դեմ մուսուլմանական պետությունների համախմբան անհրաժեշտությունը ոչ միայն տարածաշրջանային, այլև՝ միջազգային մակարդակով:

Իսլամական համագործակցություն կազմակերպության հանդիպումներից հետո Ադրբեջանի բարձրաստիճան պաշտոնյաները մի շարք անգամներ հայտարարել են, որ ԻՀԿ անդամ պետությունները պատրաստվում են դադարեցնել Հայաստանի հետ համագործակցությունը: Մինչ այժմ ԻՀԿ անդամ որևէ պետություն չի խզել Հայաստանի հետ դիվանագիտական կապերը: Բացառություն են կազմում Թուրքիան, Սաուդյան Արաբիան, Պակիստանն ու Բանգլադեշը, որոնք ի սկզբանե Հայաստանի հետ դիվանագիտական կապերի հաստատումը

¹⁷ Глава Азербайджана выступает за координацию странами ОИК борьбы с оргпреступностью, <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=29889>

պայմանավորել են մասնավորապես Արցախյան հարցով:

2009 թ. ԻՀԿ-ն Բաքուն հայտարարեց իսլամական մշակույթի մայրաքաղաք: Նույն թվականի հոկտեմբերի 13-15-ը Բաքվում տեղի ունեցավ ԻՀԿ մշակույթի նախարարների VI կոնֆերանսը: Կոնֆերանսի բացմանն Ադրբեջանի նախագահն ուղերձով դիմեց մշակույթի նախարարների VI կոնֆերանսի մասնակիցներին՝ անդրադառնալով նաև արցախյան հարցին: Կոնֆերանսում ընդունված ամփոփիչ հռչակագրում հերթական անգամ դատապարտվեց «Հայաստանի կողմից Ադրբեջանի գրավյալ տարածքներում պատմամշակութային հուշարձանների ոչնչացումը», Հայաստանից պահանջվեց կատարել ՄԱԿ-ի բանաձևերը⁸⁶: Նախագահական նստավայրում ընդունելով կոնֆերանսի պատվիրակներին՝ Ի. Ալիևը բարեկամության և եղբայրության օրերի շրջանակներում անցկացված կոնֆերանսի աշխատանքները գնահատեց որպես էական ներդրում իսլամական պետությունների համերաշխության և նրանց միջազգային դիրքերի ամրապնդման հարցում՝ միաժամանակ բարձր գնահատելով ԻՀԿ անդամ պետությունների աջակցությունն Ադրբեջանին, այդ թվում միջազգային ասպարեզում, մասնավորապես նկատի ունենալով 2008 թ. ՄԱԿ-ի ԳԱ-ում Ադրբեջանի օգտին ԻՀԿ անդամ պետությունների քվեարկությունը: Նշենք, որ ՄԱԿ-ի ԳԱ 2008 թ. Արցախի մասին բանաձևին կողմ, այսինքն՝ Ադրբեջանի օգտին քվեարկեցին ԻՀԿ անդամ մի շարք

¹⁸ Sixth Islamic Conference of Cultural Ministers, Final Communiqué, <https://www.icesco.org/en/wp-content/uploads/sites/2/2019/04/Conference-Ministers-Culture-6-2009.pdf>

պետություններ: Կողմ քվեարկեցին հետևյալ երկրները՝ Աֆղանստան, Ադրբեջան, Բահրեյն, Բանգլադեշ, Բրունեյ, Կամբոջա, Կոլումբիա, Կոմորոս, Ջիբութի, Վրաստան, Ինդոնեզիա, Իրաք, Հորդանան, Քուվեյթ, Լիբիա, Մալայզիա, Մալդիվներ, Մոլդովա, Մարոկո, Մյանմար, Նիգեր, Նիգերիա, Օման, Պակիստան, Կատար, Սաուդյան Արաբիա, Սենեգալ, Սերբիա, Սիերա Լեոնե, Սոմալի, Սուդան, Թուրքիա, Թուվալու, Ուգանդա, Ուկրաինա, Միացյալ Արաբական Էմիրություններ, Ուզբեկստան, Եմեն: Բանաձևին դեմ քվեարկեցին Անգոլան, Հայաստանը, Ֆրանսիան, Հնդկաստանը, Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ը, Վանուատուն: Ձեռնպահ մնաց ՄԱԿ 100 անդամ պետություն⁸⁷:

ԻՀԿ-ն ժամանակ առ ժամանակ անդրադարձել է նաև հայերի կողմից իսլամական հուշարձանների՝ իբր ոչնչացման մասին Ադրբեջանի տարածած տեղեկություններին, որոնց պարբերաբար հակադարձել են թե՛ Հայաստանում, թե՛ Արցախում: Ի դեպ, Արցախում և հարակից տարածքներում իսլամական հուշարձանների մասին կան մի շարք հետազոտություններ⁸⁸, որոնք փաստում են, որ այդ շրջաններում իսլամական պատմամշակութային արժեքները՝ մզկիթներ, դամբարաններ և այլն, պահպանված են: Ասվածի ապացույցը Շուշիի՝

¹⁹ Ա Փաշայան, Իսլամական կոնֆերանսը՝ արդիականացման ճանապարհին,

http://noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=761

²⁰ Տե՛ս The Islamic Monuments of the Armenian Architecture of Artsakh. Publisher-Research of Armenian Architecture. Author- Samvel Karapetyan, Yerevan, 2010.

հայկական ուժերով վերանորոգված մզկիթն է⁸⁹։ Արցախի և հարակից տարածքներում իսլամական հուշարձանները հիմնականում պարսկական և թուրքմենական ծագում ունեն, և միայն շատ քիչ թվով՝ ադրբեջանական։ Նշված շրջաններում գտնվող իսլամական հուշարձանները նաև հայկական մշակույթի հարստություններ են, քանի որ շատ դեպքերում ստեղծվել են հայ շինարարների կողմից՝ հայկական ճարտարապետության փորձի հիման վրա⁹⁰։

Հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև Իսլամական համագործակցություն կազմակերպության դիրքորոշումը 2020 թ. հուլիսին հայ-ադրբեջանական սահմանային լարվածության կամ տավուշյան դեպքերի և վերջապես՝ Արցախյան երկրորդ պատերազմի վերաբերյալ։ Տավուշյան դեպքերի առիթով հայտարարություն տարածեց ԻՀԿ գլխավոր քարտուղարությունը՝ խստորեն դատապարտելով Հայաստանի կողմից զինադադարի խախտումը Ադրբեջանի Հանրապետության Թովուզի շրջանում։ ԻՀԿ գլխավոր քարտուղար Յուսուֆ Ալ-Օսայմինն իր ցավակցությունը հայտնեց ադրբեջանցի զոհված զինծառայողների ընտանիքներին⁹¹։

Արցախյան երկրորդ պատերազմի առաջին օրերին ևս ԻՀԿ գլխավոր քարտուղարությունը հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ խստորեն դատապարտելով «Հայաստանի զինված ուժերի կրկնվող սադրանքներն ու

²¹ Joshua Kucera, Karabakh's contentious mosque restoration, Dec 4, 2019, <https://eurasianet.org/karabakhs-contentious-mosque-restoration>

²² Փաշայան 2013, 148:

²³ OIC General Secretariat Condemns Armenia's Attack On The Tovuz Region In Azerbaijan, https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23655&t_ref=14098&lan=en

ագրեսիան» Ադրբեջանի դեմ: ԻԿՀ-ն իր համերաշխությունը հայտնեց Ադրբեջանին, Հայաստանից պահանջեց ամբողջովին և առանց նախապայմանների դուրս բերել զորքերը գրավյալ տարածքներից, երկու պետություններին կոչ արեց նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ՝ հասնելու քաղաքական լուծման՝ հարգելով Ադրբեջանի ինքնիշխանությունը և տարածքային ամբողջականությունը²⁴: Բնականաբար, ԻՀԿ-ն չանդրադարձավ միջազգային ասպարեզում լայն հնչեղություն ստացած՝ Թուրքիայի կողմից հակամարտության գոտի նետված միջազգային վարձկանների թեմային:

Հարկ է նշել նա, որ Արցախյան երկրորդ պատերազմի շրջանում (2020 թ. սեպտեմբերի 27-ից նոյեմբերի 10-ը) Մերձավոր Արևելքում և ընդհանրապես իսլամական միջավայրերում ի հայտ եկան հստակ հակահայկական տրամադրություններ, որոնք դրսևորվեցին թե՛ մամուլում և թե՛ սոցիալական ցանցերում: Դրանք կա՛մ ուղղորդվում էին էրդոլանամետ թուրքական շրջանակների ու ադրբեջանական լոբբինգի կողմից և կա՛մ է՛լ իսլամական համերաշխության դրսևորումներ էին՝ ի աջակցություն մուսուլմանական Ադրբեջանին: Հակահայկական տրամադրություններն աչքի էին ընկնում ծայրահեղական դրսևորումներով: Նշված իրողությունը մարտահրավեր է թե՛ Հայաստանի, թե՛ Մերձավոր

²⁴ OIC condemns repeated provocations and aggression by Armenian military forces against Azerbaijan, https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23879&t_ref=14184&lan=en

Արևելքի և թե՛ այլ տարածաշրջաններում ապրող հայության ազգային անվտանգության համար:

Այսպիսով՝ Ադրբեջանը անկախությունից ի վեր արտաքին քաղաքականության իսլամական ուղղությունը լավագույնս ծառայեցրեց ոչ միայն մուսուլմանական աշխարհում իր դիրքերն ամրապնդելու, արաբական մուսուլմանական աշխարհի հետ համագործակցելու և նրա քաղաքական, տնտեսական ու ֆինանսական ներուժն օգտագործելու գործին, այլև Հայաստանի դեմ քարոզչության և Արցախյան հարցում լայնածավալ աջակցություն ստացավ: Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության իսլամական ուղղությունը, կարելի է ասել, հաջողեց: Այն հնարավոր դարձավ նաև իսլամական համագործակցություն կազմակերպության հետ սերտ համագործակցության միջոցով:

Իսլամական համագործակցություն կազմակերպությունը Արցախյան հակամարտությանը, բնականաբար, անդրադարձել է միակողմանի կերպով՝ հիմք ընդունելով միայն Ադրբեջանի ներկայացրած փաստերն ու փաստարկները: ԻՀԿ բանաձևերի համաձայն՝ զիջումներ պետք է անել միայն հայկական կողմը, իսկ Արցախի՝ որպես հակամարտության կողմ լինելու, Ադրբեջանի տարածքում հայերի դեմ վայրագությունների և Ադրբեջանի կողմից իրականացված ռազմական հանցագործությունների վերաբերյալ երբևէ որևէ հիշատակում չի եղել: ԻՀԿ դիրքորոշումը Արցախյան հակամարտության հարցում լիովին կարելի է համարել ադրբեջանամետ, ինչը պայմանավորված է իսլամական համերաշխության գաղափարով և Ադրբեջանին Թուրքիայի ցուցաբերած բազմակողմ աջակցությամբ: Հայ-ադրբեջանական

հակամարտության վերաբերյալ ԻՀԿ բանաձևերը վերջին տասնամյակներին շահեկան քարոզչական նշանակություն են ունեցել Ադրբեջանի համար ընկալելի դառնալու, մուսուլմանական աշխարհում ամրագրելու ու ամրապնդելու Հայաստանի «ագրեսոր» լինելու գաղափարը: ԻՀԿ-ն շրջանակներում Ադրբեջանին հատկապես աջակցել են Թուրքիան, Պակիստանը, Բանգլադեշն ու Աֆղանստանը: Չնայած ԻՀԿ անդամ պետությունների և կառույցների շատուշատ ներկայացուցիչներ իսլամական աշխարհի առաջ ծառացած խնդիրների ու մարտահրավերների մասին խոսելիս Արցախյան հարցին չեն անդրադարձել, սակայն դա արել են նշված երկրների ներկայացուցիչները և ոչ միայն ԻՀԿ-ում: Հարկ է նկատի ունենալ, որ անգամ Հայաստանի բարեկամ պետությունները ԻՀԿ շրջանակներում չէին կարող չսատարել Ադրբեջանին: Իսլամական համագործակցություն կազմակերպությունում փաստաթղթերն ընդունվում են կոնսենսուսով: Այնտեղ չի գործում քվեարկության ընթացակարգ. բանաձևն առաջարկվում է, և եթե որևէ անդամ պետություն վետո չի դնում, այն ընդունվում է: Բնականաբար, որևէ անդամ պետություն միջազգային իսլամական այդ հարթակում չէր կարող խախտել կազմակերպության հիմնարար սկզբունքներից մեկը՝ իսլամական համերաշխության գաղափարը, առավել ևս՝ վնասել սեփական պետության հեղինակությունը: Այս հանգամանքը հնարավորություն տվեց Ադրբեջանին՝ հաջողության հասնել Հայաստանի դեմ միջազգային իսլամական օրակարգ ձևավորելու հարցում: Նշենք նաև, որ իսլամում որոշակի կողմնակալ և կարծրատիպային պատկերացումներ կան գրավյալ

մուսուլմանական հողերի, ոչ մուսուլմանների դեմ պատերազմներ վարելու և առնչվող այլ հարցերի մասին, որոնք ձևավորում են նաև մուսուլմանական հասարակությունների արդի պատկերացումները մուսուլմանական պետություններին առնչվող խնդիրների նկատմամբ: Պատահական չէ, որ իսլամական համերաշխության գաղափարները արդյունավետ կերպով ծառայեցին Ադրբեջանի ազգային շահերին: Հաշվի առնելով նշված իրողությունները, Հայաստանի Հանրապետությանը սպասվում է լուրջ ու կարևոր աշխատանք՝ վերականգնելու իր հեղինակությունն ու կշիռը Մերձավոր Արևելքում և ոչ միայն, ինչպես նաև չեզոքացնելու կրոնական և էթնիկ անհանդուրժողականության հետ առնչվող տրամադրությունները, որոնք այլևս գոյություն ունեն և որոնց կարող են բախվել հայ համայնքներն ամբողջ աշխարհում:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Փաշայան Ա. 2003, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպություն. կառուցվածքը, գաղափարախոսությունը, դիրքորոշումը Ղարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ, Երևան:

Փաշայան Ա. 2013, Իսլամն Ադրբեջանում. անցյալը և ներկան, Երևան:

Փաշայան Ա., Իսլամական կոնֆերանսը՝ արդիականացման ճանապարհին,

http://noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=761

Charter, Organisation of Islamic Cooperation, https://www.oic-oci.org/page/?p_id=53&p_ref=27&lan=en

The Islamic Monuments of the Armenian Architecture of Artsakh.
Publisher-Research of Armenian Architecture. Author- Samvel Karapetyan, Yerevan, 2010.

Joshua Kucera, Karabakh's contentious mosque restoration, Dec 4, 2019, <https://eurasianet.org/karabakhs-contentious-mosque-restoration>

Addresses by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan Elmar Mammadyarov, Journal of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, No. 15, 2006.

Resolution No. 25/9-C (IS), On the Destruction and Sabotage of Islamic Historical and Cultural Relics and Shrines in the Occupied Azeri Territories as part of the Republic of Armenia's Aggression against the Republic of Azerbaijan, adopted by the IX session of the Islamic summit conference, 12-13 November, Doha,
<http://www.oic-oci.org/english/conf/is/9/9th-is-sum-cultural.htm#25>

OIC/CFM-32/2009/CS/RES//FINAL, <https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=409&refID=29>

Baku Declaration, p. 28; Report of the Secretary General of the OIC on the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan p. 23; Resolution No. 9/33-P the Aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan, p. 19-20. Journal of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, No. 15, 2006.

<https://www.oic-oci.org/docdown/?docID=2988&refID=1102>

International Conference on Role of Media to Encourage Tolerance Commenced in Baku,
<https://en.trend.az/azerbaijan/politics/916389.html>

Statement by the OIC Secretary General Ekmeleddin Ihsanoglu at the Sixth Islamic Conference of Culture Ministers held in Baku, Republic of Azerbaijan,
http://www.oic-un.org/document_report/statement_20091014.pdf

Sixth Islamic Conference of Cultural Ministers, Final Communiqué, <https://www.icesco.org/en/wp-content/uploads/sites/2/2019/04/Conference-Ministers-Culture-6-2009.pdf>

OIC General Secretariat Condemns Armenia's Attack On The Tovuz Region In Azerbaijan,
https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23655&t_ref=14098&lan=en

OIC condemns repeated provocations and aggression by Armenian military forces against Azerbaijan, https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=23879&t_ref=14184&lan=en

Արաքս Փաշայան, պ.գ.թ.,
ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ,
Արաբական երկրների բաժին, առաջատար
գիտաշխատող,
a_pashayan@hotmail.com

POSITION OF THE ORGANISATION OF ISLAMIC COOPERATION ON NAGORNO-KARABAKH CONFLICT

Keywords: *Islamic solidarity, Organization of Islamic Cooperation, conflict, security, biased position, xenophobia, challenge, Armenia, Azerbaijan, Artsakh, Ummah, aggression, religion, politics.*

The article deals with the resolutions of the OIC on Nagorno-Karabakh conflict, Azerbaijan's cooperation with the organization, the Islamic support of Azerbaijan in international space. One of the most important finding of the article is that Azerbaijan used the idea of Islamic solidarity, trying to get support of the Islamic world in Nagorno-Karabakh issue. Azerbaijan with the help of Turkey succeed to formulate an anti-Armenian campaign not only within the organisation but also in the Islamic world for decades.

Araks Pashayan - PhD,
Institute of Oriental Studies NAS RA,
Department of Arab Countries,
Leading Researcher, a_pashayan@hotmail.com